

Найбільше видове різноманіття лікарських рослин спостерігається на вирубках 2-3- річного віку, найменше – на 10-річних зрубках.

Природні осередки лікарських та медоносних рослин потребують науково обґрунтованого раціонального використання з максимальним збереженням їх у природі.

1. Визначник рослин Українських Карпат. – К., 1977. 2. Івашин Д.С. и др. Лекарственные растения Украины. – К., 1971. 3. Мінарченко В.М. Лікарські судинні рослини України (медичне та ресурсне значення). – К., 2005. 4. Мінарченко В.М., Серета П.І. Ресурсознавство. Лікарські рослини. Навчально-методичний посібник. – К., 2004. 5. Чорней І.І. та ін. Національний природний парк "Вишнівецький". Рослинний світ // Природно-заповідні території України. Рослинний світ. – 2005. – Вип. 4.

Надійшла до редакції 29.05.07

УДК 504. 753 (477.53)

Л. Гомля, канд. біол. наук, Д. Давидов, студ.

РІДКІСНІ НЕМОРАЛЬНІ ВИДИ РОСЛИН ПОЛТАВСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ОХОРОНИ

В статті подані результати досліджень видового різноманіття та стану популяцій рідкісних неморальних видів флори Полтавського району Полтавської області. Наводиться характеристика окремих видів рослин і характеристика об'єктів природно-заповідного фонду Полтавщини, в яких вони охороняються.

The results of investigation of phytodiversity and of state of populations of rare nemoral species of Poltava district (Poltava region Ukraine) are given in this article. The description of some species of plants and a description of objects in nature-preserve fund in Poltava region, where they are protected are present.

Проблема вивчення та збереження фіторізноманіття в наш час є актуальною. Це насамперед пов'язано з прямим та опосередкованим антропогенним впливом і в більшій мірі стосується фітоценозів, розташованих поруч з великими містами.

Полтавський район (площа близько 1,3 тис. км²) розташований в центральній частині Полтавської області. Охоплює ділянку р. Ворскла в її середній течії, нижню частину течії р. Коломак, верхів'я р. Полузир'я та майже всю долину р. Свинківка. Крім того, по р. Вільхова Говтва на північному заході проходить межа з Диканьським та Решетилівським районами, а на півдні по р. Тагамлик проходить межа з Новосанжарським районом.

Згідно з геоботанічним районуванням [3] Полтавський район розташований в Диканьсько-Котелевському районі Ромено-Полтавського округу Лівобережно-придніпровської підпровінції.

Полтавський район – один з найбільш вивчених регіонів Полтавщини. Проте дослідження більшості вчених-ботаніків стосуються або вивчення флори Лівобережної України в цілому, або вивчення фіторізноманіття окремих систематичних груп рослин. За весь період дослідження флори Полтавського району (з середини XIX ст. до нашого часу) найповнішим зведенням лишається видана у 1927 р. "Флора околиць Полтави" С.О. Іллчевського [7] із вказівкою "радіусом до 15-20 кілометрів від міста". Незважаючи на значний проміжок часу, що минув, ця праця не втратила актуальності – чимало місцезнаходжень рідкісних та типових видів флори регіону нам вдалося підтвердити під час досліджень. Крім того, в ній наведений аналіз флористичних даних попередніх дослідників – В.В. Монтрезора, А.С. Роговича, І.Ф. Шмальгаузена, А.М. Краснова тощо.

Вивченню фіторізноманіття Полтавщини (зокрема Полтавського району) присвячені праці Д.С. Івашина [5, 6] та О.М. Байрак [1, 2]. Зокрема, в "Конспекті флори Лівобережного Придніпров'я" О.М. Байрак [2] наводиться повний перелік видів, що зростають на Полтавщині, а також картосхеми поширення деяких видів рослин.

В другій половині XX ст. розпочався процес створення та оптимізації природно-заповідної мережі Полтавської області. Декілька заповідних об'єктів було створено і у Полтавському районі. Зокрема рідкісні неморальні види рослин, на які саме ми і звернули увагу при проведенні флористичних досліджень, охороняються у ботанічному заказнику "Розсошенський", заповідному урочищі "Вільшани", ботанічній пам'ятці природи "Хашці цибулі ведмежої". Всі ці об'єкти розташовані в південній частині райо-

ну у Розсошенському лісництві [1]. Окрім того, деякі неморальні види охороняються також в парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва на полі Полтавської битви (північна околиця Полтави) і в ботанічному заказнику "Руднянський" (Руднянське лісництво).

Основною метою наших досліджень було ознайомитися з різноманітністю неморальної флори Полтавського району, виділити рідкісні види, зокрема малопоширені, регіонально рідкісні (охороняються рішенням Полтавської міської ради) та види, занесені до Червоної книги України [9].

Матеріали та методи. В основу статті покладені матеріали польових досліджень, проведених протягом 2003-2007 рр. у Полтавському районі. Використовувалися традиційні методи флористичних досліджень: детально-маршрутний та лабораторний. Визначення видів проводилося за "Определителем высших растений Украины" [9]. Сумнівні види порівнювалися з гербарними зразками, що містяться в науковому гербарії Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (KW). Збір гербарних зразків рідкісних та цінних для науки видів проводився відносно рівномірно по всій території. Для окремих видів рослин здійснювалося картування місцезнаходжень та фотографування.

Гербарні зразки передані до Наукового гербарію кафедри ботаніки Полтавського державного педагогічного університету. Частина зразків також планується передати до гербарію Полтавського краєзнавчого музею та наукового гербарію Інституту ботаніки НАНУ.

Результати та їх обговорення. В результаті проведених досліджень встановлено, що неморальна флора Полтавського району налічує 121 вид вищих судинних рослин (без урахування узлісних видів). Серед них вдалося виявити 4 види, які занесені до Червоної книги, та 12 регіонально рідкісних видів.

Більшість неморальних видів зростає у корінних широколистяних лісах на правому березі р. Ворскли (Розсошенське лісництво). Решту території Полтавського району займають листяні ліси невеликої площі в долинах річок Коломак, Полузир'я, Свинківка тощо. Частина типових неморальних видів зростає навіть у лісосмугах, заростях чагарників та парках, але для більшості раритетних видів характерним є місцезростання саме у корінних лісах досліджуваної території. Розглянемо поширення деяких з цих видів.

Cystopteris fragilis Bernh. Малопоширена в Полтавському районі лісова папороть, відмічена лише у Розсошенському лісництві: за с. Тютюнники на лісосхилі

© Л. Гомля, Д. Давидов, 2007

(невеликі групи) та поблизу с. Пожарна Балка у Розсошенському ботанічному заказнику. С.О. Іллічевський особисто цей вид не знаходив, давні вказівки у літературі стосуються лише О.С. Роговича (1869 р.).

Paris quadrifolia L. Малопоширений вид, трапляється у Розсошенському лісництві зрідка, переважно поодинокі і тільки за с. Розсошенці. Найчисельніший локус був виявлений біля гирла р. Коломак – заболочений листяний ліс за с. Копили, де у 2006 р. спостерігалися численні групи.

Scilla bifolia L. Регіонально рідкісний вид. В Полтавському районі зростає лише на правому березі р. Свинківка у ботанічному заказнику "Руднянський". Про це місцезнаходження у своїх працях вказував і С.О. Іллічевський [7]. Популяція численна, з добрим цвітінням та плодоношенням, майже не зазнає антропогенного впливу. Значно більше поширеним видом є близький *Scilla sibirica* Haw., який зростає майже повсюди у листяних лісах.

Allium ursinum L. С.О. Іллічевський цей вид не знаходив і тому вперше для Полтавського району він наводиться Д.С. Івашиним [5] для Розсошенської лісової дачі, де була виявлена "невелика розріджена зарість з добрим цвітінням та плодоношенням". Пізніше в цьому місцезростанні було створено об'єкт ПЗФ "Хаші цибулі ведмежої", в якому цей вид зрідка трапляється і тепер. Варто відмітити, що популяція знаходиться під загрозою зникнення, так як регулярно проводиться збір листя черемші, яке вживають у їжу та продають. Тому необхідно підвищити заповідний режим об'єкту.

Види родини *Orchidaceae*. Серед лісових орхідей Полтавського району вдалося виявити лише *Epipactis helleborine* Crantz, який трапляється поодинокі та невеликими групами у багатьох лісах (Пушкарівський та Шпортівський ліси біля Полтави, парк-пам'ятка на полі Полтавської битви, Розсошенське лісництво – за селами Великий Тростянець, Щербані, Тютюнники). Решта ж орхідей, відомості про які наводилися у літературі, є зниклими – *Cypripedium calceolus* L., *Cephalanthera rubra* (L.) Rich, *Neottia nidus-avis* (L.) Rich, *Listera ovata* R.Br., *Corallorhiza trifida* Chatel., *Epipactis atrorubens* Schult [2, 5-7].

Види роду *Corydalis*. Дуже поширеним у листяних лісах є *Corydalis solida* (L.) Clairv., значно рідше трапляється регіонально рідкісний *C. marschalliana* Pers., виявлений у Розсошенському ботанічному заказнику, урочищі "Вільшани", пам'ятці природи "Хаші цибулі ведмежої", а також в пониззі р. Коломак поблизу сел Копили та Вербове. Ще одним видом цього роду є *C. intermedia* Meget., який нами наводиться для Полтавщини вперше і має бути включений в список регіонально рідкісних видів. Цей вид зростає лише у 2 локусах: Пушкарівський ліс м. Полтави та біля с. Мачухи.

Види роду *Dentaria*. Обидва види *D. bulbifera* L. та *D. quinquefolia* Vieb. належать до регіонально рідкісних. Більш поширений *D. quinquefolia*, що розсіяно зростає майже по всій території Розсошенського лісництва південніше с. Розсошенці. *D. bulbifera* зростає разом з попереднім, але рідше (Розсошенський ботанічний заказник, "Хаші цибулі ведмежої", особливо в долині однієї з малих приток р. Ворскла – Вільшани).

Lathyrus venetus (Mill.) Wohlf. Дуже рідкісний для Полтавщини вид Червоної книги України вперше вияв-

лений нами у 2003 р. [4]. Зростає тільки за с. Тютюнники і потребує охорони. Популяція багаточисельна.

Circaea lutetiana L. О.А. Іллічевський вказував цей вид у своїх працях, посилаючись на гербарні зразки Полтавського краєзнавчого музею (ліс за с. Зінці). Нам вдалося підтвердити це місцезнаходження в 2006 р. – заболочений листяний ліс між селами Зінці, Мале Микільське та Ключники на лівому березі р. Ворскли. Також в цьому місці виявлено популяції регіонально рідкісного *Chrysosplenium alternifolium* L. та малопоширених *Carex digitata* L., *Athyrium filis-femina* Roth тощо.

Vinca minor L. Регіонально рідкісний вид. Зростає лише на лісових схилах за с. Тютюнники (невелика зарість). Цвіте добре, але не плодоносить.

Symphytum tauricum Willd. Дуже рідкісний вид, зростає на північно-східній межі ареалу, що проходить приблизно по лінії Кіровоград–Полтава–Харків. Виявлений за с. Тютюнники та між селами Буланове та Сапожино. Підлягає охороні.

Vincetoxicum rossicum (Kleop.) Barb. Регіонально рідкісний вид, поодинокі особини трапляються на лісових схилах за с. Тютюнники та біля с. Буланове.

Серед інших раритетних видів досить поширеними є *Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz, що зростає майже скрізь у розріджених дібровах і регіонально рідкісні *Convallaria majalis* L. та *Campanula persicifolia* L.

Висновки. Незважаючи на досить значне антропогенне навантаження, в листяних лісах Полтавського району загалом зростає 121 вид рослин, з них 16 – рідкісні та потребують охорони. Хоча у районі і функціонують три заповідні території, метою створення яких було збереження рідкісних неморальних рослин в природних умовах, охорона раритетних видів забезпечена недостатньо. У зв'язку з цим ми пропонуємо:

1. Включити до списку регіонально рідкісних видів Полтавщини такі раритетні неморальні види, як *Corydalis intermedia* та *Symphytum tauricum*.

2. Численну популяцію *Symphytum tauricum* за селами Буланове та Сапожино приєднати до території ботанічного заказника "Розсошенський", розташованого північніше.

3. Створити ландшафтний заказник місцевого значення "Тютюнники", де піддати охороні локуси *Vinca minor*, *Symphytum tauricum*, *Lathyrus venetus*, *Dentaria quinquefolia*, *Tulipa quercetorum*, *Vincetoxicum rossicum* тощо.

4. Створити ботанічний заказник місцевого значення "Копили" в гирлі р. Ворскла, де піддати охороні *Corydalis marschalliana*, *Scilla sibirica*, *Convallaria majalis* тощо.

1. Андрієнко Т.Л., Байрак О.М., Залудяк М.І. та ін. Заповідна краса Полтавщини. – Полтава, 1996. 2. Байрак О.М. Конспект флори Лівобережного Придніпров'я. Судинні рослини. – Полтава, 1997. 3. Геоботанічне районування Української РСР. – К., 1977. 4. Давидов Д.А., Гомля Л.М. Поширення *Lathyrus venetus* (Mill.) Wohlf на території Полтавської області // Актуальні проблеми дослідження та збереження фіторізноманіття: Мат. конф. молодих вчених-ботаніків. – К., 2005. 5. Івашин Д.С., Ганжа Р.В., Стасілюнас О.А. та ін. Рідкісні рослини південно-східної частини Лівобережного Лісостепу України // Укр. ботан. журн. – 1985. – 42, № 1. – С. 71-75. 6. Івашин Д.С., Самородов В.М., Буйдін В.В. Щоб росли горицвіти. – Полтава, 1992. 7. Іллічевський С.О. Флора околиць Полтави (з повним списком дикої рослинності). – Полтава, 1927. 8. Определитель высших растений Украины / Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. – Киев, 1987. 9. Червона книга України. Рослинний світ. – К., 1996.